

Reforma Bundeswehru a obecné trendy vývoje postavení armády v moderní demokracii

ZDENĚK KRÍŽ

Současné mezinárodní bezpečnostní prostředí přispělo k velmi podstatným zásahům do struktury moderních armád a do jejich postavení v rámci demokracie. Projevilo se to v explozi armádních reforem, kterou můžeme pozorovat v celé Evropě. Na přelomu tisíciletí proběhla, probíhá nebo je připravována reforma armády v Belgii, ve Francii, v Nizozemsku, ve Španělsku, v Portugalsku, v Itálii, v České republice, v Polsku, v Maďarsku, v Bulharsku, v Rumunsku, v Rusku a v dalších státech. V této souvislosti je možné konstatovat, že v dnešní době téměř nenajdeme významnější evropskou armádu, která by nebyla ve fázi reformy, přípravy reformy nebo těsně po jejím ukončení. Jednotlivé reformy, včetně reformy Bundeswehru, přinesly velmi cenný empirický materiál k testování některých sociologických a politologických teorií a hypotéz v oblasti vojensko-civilních vztahů, jenž čeká na vyhodnocení. *Zhodnocení všech reforem není možné v rámci jedné studie a bez vytvoření týmu specialistů na jednotlivé země.* Proto nechci a nebudu autoritativně hodnotit reformy v Portugalsku, ve Španělsku, v Itálii, ve Francii ani v dalších státech. Analýzu reforem armád v evropských demokraciích z hlediska teorie vojensko-civilních vztahů budu muset učinit jiní badatelé, kteří jsou schopni čerpat z originální pramenné základny. Tato studie se vzhledem k mé kvalifikaci a zájmu zaměří na (z širokého úhlu pohledu) partiikulární problém, totiž na reformu Bundeswehru, neboť řešení tohoto dílčího problému nesporně napomůže k celkovému zhodnocení adekvátnosti současných politologických a sociologických teorií a hypotéz o postavení armády v moderních demokraciích.

Reforma německé armády představuje zajímavé téma politologického výzkumu. Reforma Bundeswehru má svůj rozměr vnitropolitický i zahraničněpolitický, neboť se na straně jedné stala jedním z témat polemicky orientované stranickopolitické diskuze a na straně druhé je jí věnována pozornost též v zahraničí, zejména u spojenců Německa. *Cílem této stati není ani tak analýza a popis reformy – k tomuto tématu byly ostatně již v České republice publikovány některé stati¹ –, nýbrž ukázat, do jaké míry se shodují v současném Německu trendy vývoje armády a jejího postavení v demokracii s trendy a daty predikovanými na základě teorie.* Nebudu proto postupovat historickou metodou a popisovat průběh reformy chronologicky, jakkoli se může tento postup jevit lákavým. Použiji jinou metodu, neboť mým primárním cílem není hromadění empirických faktů. Nejprve přiblížím obecné trendy vývoje postavení armády v demokracii a obecné trendy vývoje moderních armád. Zde se budu opírat zejména o teorie Charlese Moskose, Christophera Dandekera, Karla W. Haltinera a Wilfrieda Bredowa. Na základě těchto teorií predikují předpokládané a očekávané výsledky výzkumu. Dále naznačím mezinárodní souvislosti reformy německé armády a ukáži vývoj nejdůležitějších parametrů Bundeswehru v 90. letech, což jsou faktory, které velmi podstatně přispěly k iniciaci reformy. Tímto způsobem je možné získat povědomí o širších souvislostech reformy. Na základě znalosti empirie reformy Bundeswehru budu ve třetí části stati testovat hypotézu, že reforma německé armády probíhá v intencích obecných vývojových trendů postavení armády v moderní demokracii a že nevybočuje z obecných tendencí ve vývoji moderních armád. Na základě teorie srovnám předpokládané výsledky s ději rekonstruovanými na základě dostupných

pramenů a identifikují případné rozdíly. V případě existence rozdílů mezi predikovanými a získanými daty se pokusím vysvětlit příčinu tohoto jevu. Pokud s metodologií vědy konformní vysvětlení odchylek nebude možné, musel bych přistoupit k revizi teorie, což by ale bylo téma pro samostatnou studii.

Primárním zdrojem údajů pro tuto stať jsou dokumenty vzniklé činností německých politických stran, vládních institucí a expertních komisí, veřejnosti dostupné v době vzniku studie. Významným pramenem jsou stenografické záznamy z jednání Bundestagu. Jako sekundární prameny posloužily odborné studie a články, zveřejněné ke sledovému tématu, převážně německé provenience. Doplnující, avšak velmi cenné poznatky přinesla analýza německého denního tisku, zejména Die Welt, Financial Times Deutschland, Berliner Zeitung a Süddeutsche Zeitung.

POSTAVENÍ ARMÁDY V MODERNÍ DEMOKRACII

Proměny postavení armád v moderních demokraciích

V demokracických zemích západní Evropy a Severní Ameriky – i přes určité znepokojivé tendence ve Spojených státech – lze v posledních desetiletích pozorovat demilitarizaci společnosti a celkové snižování role armády ve srovnání se stavem 50. a 60. let. Možná se začala naplňovat pradávna teorie Augusta Comta o neslučitelnosti války a vojenství obecně s industriální společností. Jeho teorii rozpracovanou dalšími autory budu v této stati testovat na příkladu Spolkové republiky Německo (SRN). Teorie mj. predikuje stále větší odklon moderních společností od válek a – což je pro nás zvláště důležité – stále menší akceptaci armády v moderních industriálních společnostech. S touto teorií se pojí hypotéza, že v současném mezinárodním bezpečnostním prostředí se budou armády reformovat v ozbrojené sbory stále více budované spíše k provádění „měkkých“ operací krizového managementu a policejních funkcí než k vedení masového konfliktu vysoké intenzity, byť celkově nerezignují na schopnost vést boj. Jde o hypotézu Charlese Moskose, který rozvinul a doplnil teze Morise Janowitz z 50. a 60. let minulého století.

Je otázkou, do jaké míry události 11. 9. 2001 ovlivní současný a v minulosti teorií predikovaný trend posledních desetiletí, vyznačující se snižováním relativního vlivu armády v moderních demokraciích. V USA jsou v posledních letech plánovány velmi ambiciózní zbrojní programy a výdaje na obranu byly značně navýšeny. Jak upozorňuje Jiří Šedivý, americký Kongres bez většího odporu schválil na rok 2002 navýšení amerických obranných výdajů o 48 mld. \$ a navýšování výdajů na obranu není předmětem celospolečenského odporu. Šedivý dává tuto skutečnost do souvislosti s tím, že „v rámci tzv. atlantického společenství existují ve skutečnosti společenství dvě, a to zásadně rozdílného ideového charakteru – moderní Spojené státy a postmoderní Evropa“.²

Americké vojenské elity v neposlední řadě minimálně od 90. let zvětšují svou úspěšnost při prosazování pro ně nejvýhodnějšího způsobu řešení společenských problémů ve Spojených státech a v zahraničí. Vývoj v této oblasti v USA je proto spíše v rozporu s predikcemi učiněnými na základě teorie. Analýza tohoto problému nemůže být však provedena v rámci výzkumu zabývajícího se problematikou Německa. Zda současný boj s mezinárodním terorismem ovlivní, nebo dokonce zvrátí relativní úpadek pozice armád v moderních demokraciích ukáže teprve čas a výzkum jednotlivých demokracií případ od případu. Vývoj v USA by mohl naznačovat, že ano, ovšem vývoj ve většině demokracií (zejména v evropských demokraciích) prozatím legitimizuje tezi, že nikoli. Vysvětlení odlišného vývoje v USA a v Evropě, nabízející se na základě studie J. Šedivého, totiž argumentace spíše postmoderním charakterem (nebo možná lépe tendencí k postmodernímu charakteru) evropských demokracií a moderním charakterem Ameriky, by v oblasti vojensko-civilních vztahů nemělo být relevantní. Uvedené teorie totiž předpokládají pokles relativního vlivu armád právě v moderních společnostech. V postmoderní společnosti, založené na uznání divergentních společenských subkultur, by naopak mohlo být možné zastavení re-

lativního úpadku vlivu armády, neboť specifických, zvláštních a pro většinu občanů obtížně pochopitelných, ale principiálně rovnoprávně vnímaných subkultur, jako je např. armáda, se v postmoderní společnosti vyskytuje značné množství.

Mezi armádou jako institucí a demokratickou společností existuje řada rozdílů v organizaci, v hodnotách, v cílech, ve způsobu tvorby rozhodnutí a v převládajících tendencích. Základní odlišnosti armády jako totální byrokratické instituce a demokratické společnosti (nikoli civilní byrokracie) shrnuje následující tabulka.

Základní odlišnosti mezi armádou a okolním civilním prostředím demokratické společnosti

	<i>Armáda</i>	<i>Demokratická společnost</i>
<i>Organizace</i>	Hierarchická, bez odpovědnosti vyšších článků nižším	Částečně hierarchická s odpovědností vyšších článků nižším
<i>Hodnoty</i>	Kolektivismus, poslušnost, disciplína, řád, pořádek, tradice	Individualismus, tvorba konsenzu, svoboda
<i>Cíl</i>	Zvítězit ve vnějším konfliktu, popřípadě obstát při vnitřním nasazení	Dosáhnout funkčního kompromisu společenských zájmů
<i>Způsob tvorby rozhodnutí</i>	Autoritativní rozhodnutí pod hrozbou přinucení	Konsenzus společnosti
<i>Převládající tendence ve vztahu jedinec – instituce</i>	Paternalismus	Snaha o sebeurčení jedince

Pramen: Kríž, Zdeněk: Armáda v demokracii. Civilní řízení a demokratická kontrola armády. Brno, 2001, s. 94.

Příčiny proměn postavení armády v moderních demokratických státech spočívají jak v dynamických strukturálních přesunech ve společnostech a v přesunech v jejich hodnotových orientacích, tak i ve změně mezinárodního bezpečnostního prostředí, zejména bezpečnostních hrozeb, na něž musejí společnosti reagovat. Ovšem proměna bezpečnostního prostředí působí pouze jako dodatečný faktor, neboť tendence k relativnímu zmenšování role armády ve společnosti (což však neznamená, že by přestala být významným politickým faktorem) jsou pozorovatelné nejspíše od počátku 80. let, spíše však již v 70. letech minulého století. Důsledkem strukturálních proměn společností a projevem poklesu role armád je vzrůst distance ve společnostech k úkolům a organizaci armády, vzrůstající nespokojenost s výší vojenských výdajů a jejich reálný pokles v 90. letech, růst vlivu mírového hnutí a antimilitaristicky zaměřených organizací (např. strany zelených), klesající ochota vykonávat vojenskou službu a změkčující se pravidla pro vykonání alternativní služby, klesající prestiž profese vojáka a zvětšující se protesty proti přípravám armády v míru.

Zajišťování suverenity státu prostřednictvím armády není dnes pro všechny vrstvy společnosti apriorním zájmem, jemuž je dávána přednost za všech okolností. Jinými slovy řečeno, nová pracovní místa, vnitřní bezpečnost, sociální a důchodové zajištění, kvalita životního prostředí, kvalitní školství a zdravotnictví, zajištění lidských práv atd. stojí v popředí zájmu většiny příslušníků společnosti. Takto strukturované zájmy ovlivňují postavení armády v demokracii, pro niž je charakteristická celková ztráta atraktivity specifických hodnot vojenství – uznání určitého řádu, vědomí povinnosti, ochoty a příprave-

nosti podřídít se autoritě. V popředí naopak stojí individuální sebeurčení, autonomie a seberealizace. Z tohoto důvodu – jak upozorňuje např. Karl W. Haltiner – je i případný výkon (povinné) vojenské služby chápán u významné části veřejnosti v současných demokraciích jako narušení osobních plánů a ztráta času i peněz.³ Občané ve vyspělých demokraciích armádu všeobecně akceptují, avšak nejsou ochotni se do ní zapojit.⁴ *Jak uvádí Wilfried Bredow, tyto fenomény velice úzce souvisejí s klesající osobní připraveností a ochotou občanů podílet se na ochraně země a převzít s obranou související povinnosti.*⁵

Proměny moderních armád

Zásadní proměnou procházejí nejen společnosti, ale i armády. K nejvýznamnějším teoretikům vojensko-civilních vztahů patří v současnosti americký sociolog Charles Moskos. Ten v této souvislosti operuje s koncepcí armády v bezválečné společnosti, u níž se směšují klasické bojové funkce s policejními a správními funkcemi. Předložil hypotézu o „společnosti bez válek“, kterou navázal na myšlenky Immanuela Kanta, Augusta Comta a Herberta Spencera. Moskos nepředpokládá, že by společnosti blízké budoucnosti byly zcela zbaveny válek a konfliktů, poukazuje však na skutečnost, že „jsme svědky počátku nové éry, v níž válka – alespoň mezi supervelmocemi a hlavními evropskými mocnostmi – není hlavním ani nevyhnutelným způsobem řešení konfliktu“.⁶ Jeho hypotéza předpokládá, že se moderní demokratické státy vyvíjejí od společnosti připravené k válce přes společnost zaměřenou na válečné odstrašení ke společnosti bezválečné. Pokud jeho hypotézu shrneme, dochází podle Moskosova názoru *k posunu od armád budovaných pro boj přes armády sloužící k odstrašení k armádám orientovaným na provádění různých typů operací krizového managementu a k plnění policejních funkcí.*⁷ Moskos jako nové úkoly armád předpokládá multinacionální zabezpečování míru v krizových regionech, boj proti obchodu s drogami, podporu ostatních složek státního bezpečnostního aparátu při kontrole migrace, pomoc při živelních katastrofách a některé další.⁸ Jak v této souvislosti podotýká Johannes Warwick, armády posunem hlavních úkolů „*neztrácejí význam, nýbrž dokonce získávají větší politickou hodnotu.*“⁹

Christopher Dandeker upozorňuje, že v mnoha státech je možné v současnosti pozorovat posun k výstavbě profesionálních (dobrovolných) armád se širokým využitím rezervistů. Jako příklady uvádí Spojené státy, Velkou Británii, Kanadu a Austrálii.¹⁰ V této souvislosti je nutné podotknout, že se obdobným směrem ubírá i vývoj při budování armád států uplatňujících dosud nebo do nedávné doby konskripční systém, např. armád Francie, Belgie, Nizozemska, Polska, Maďarska a České republiky.¹¹ Pro výše uvedený trend je podle Dandekera charakteristické potvrzení odklonu od masových armád snižováním početních stavů (tento autor výslovně uvádí profesionály, což však vyplývá z jeho zaměření na dobrovolné armády). Dalším rysem adaptace armád je podle něho redukce a restrukturalizace zbrojního průmyslu směrem k produkci vhodné pro eliminaci hlavních současných bezpečnostních hrozeb. Od dnešních armád se požaduje rychlá reakce na nové hrozby. Z toho podle Dandekera plyne důraz na pružnou strukturu armády, schopnou reagovat na nepředvídatelné situace. V armádní instituci současnosti je preferována integrace služeb, přesun některých podpůrných úkolů na civilní sektor prostřednictvím tržních mechanismů a uplatnění moderních civilních firemních systémů managementu v armádě. Jak uvádí Dandeker, je pro dnešní armády charakteristické také posilování zaměstnaneckého trendu v armádní instituci a odklon od chápání vojenské kariéry jako celoživotní záležitosti.¹²

Pokud tedy shrnu na základě teorie predikované trendy ve výstavbě armád vyspělých států a trendy ukazující postavení těchto armád v „bezwálečné“ společnosti popisované Moskosem a použiji jinou terminologii Dandekera, Haltinera, Bredowa a dalších, mohu konstatovat, že pro tyto trendy je charakteristické:

- 1) Relativní zhoršování postavení armády ve společnosti, projevující se klesající schopností armádní instituce úspěšně získávat v procesu konkurence s ostatními společen-

skými skupinami a institucemi společenské zdroje, pokles ochoty obyvatelstva sloužit v armádě a tlak společnosti na zavádění liberálních pravidel, umožňujících vyhnout se vojenské službě. Zároveň je však armáda obyvatelstvem obecně spíše respektována za předpokladu, že masy nejsou nuceny na ní přímo participovat. Z hlediska teorie je tedy v případě reformy Bundeswehru možné očekávat pokles obranných výdajů, neochotu společnosti alokovat ve prospěch obrany finanční zdroje a snižující se schopnost německé armády rekrutovat vojáky.

- 2) Redukce počtů a odklon od masových konskripčních armád k dobrovolným armádám při současných strukturálních změnách, sledujících zvětšování složek schopných působit mimo mateřské teritorium v celém spektru operací krizového managementu, kdy armády často plní – řečeno slovy Charlese Moskose – „policejní funkce“. Z hlediska teorie v případě reformy Bundeswehru je možné očekávat zmenšování početního stavu, přechod k dobrovolné armádě, posilování sil schopných působit mimo teritorium země a větší důraz na nové úkoly armády.
- 3) Razantní změny uvnitř armádní instituce, restrukturalizace vojenské instituce za účelem zlepšení adaptace na celé předpokládané spektrum bojového nasazení, zbavování se části podpůrných činností a jejich přesun na civilní sféru, jakož i posilování zaměstnaneckého trendu v armádě. Vojenská kariéra není v moderních demokraciích chápána jako celoživotní záležitost. V případě reformy německé armády na základě teorie je možné očekávat restrukturalizaci armády, umožňující pružnější reakci na neočekávané situace, a privatizaci části podpůrných aktivit.
- 4) Modernizace výzbroje, nesená revolucí ve vojenských záležitostech a zaměřená zejména na automatizované systémy velení, na spojovací systémy, na strategický průzkum, na strategickou mobilitu, na vedení boje přesnou municí za hranici dosahu prostředků protivníka, na ochranu proti zbraním hromadného ničení a na zvyšování schopnosti techniky a vojáků přežít na soudobém válčišti. V případě reformy Bundeswehru je proto při prováděné modernizaci možné očekávat orientaci na výše uvedené oblasti a potlačování tradiční orientace na vedení intenzivního boje na středoevropském válčišti.

Reformy armády probíhající v 90. letech ve Francii, v Belgii, v Nizozemsku, ve Španělsku, v Portugalsku, v Itálii, v Polsku, v České republice, v Maďarsku a v dalších zemích také rámcově probíhají v intencích predikovaných na základě výše popsaných teorií. Přirozeně není možné identifikovat plnou shodu mezi teorií předpokládanými a skutečnými empirickými ději. Míra shody je ale taková, že na základě současných znalostí empirie probíhajících reformy výše uvedené teorie nevyvrací. Teorie a hypotézy uvedených autorů po nastínění mezinárodních souvislostí reformy podrobím testování na příkladu největší evropské armády NATO, na příkladu reformy Bundeswehru.

MEZINÁRODNÍ SOUVISLOSTI REFORMY BUNDESWEHRU A VÝVOJ BUNDESWEHRU PO SJEDNOCENÍ¹³

Německá bezpečnostní politika 90. let 20. století

Na konci 90. let 20. století můžeme pozorovat, že hrozby mezinárodního bezpečnostního prostředí vedly k jisté renacionalizaci a militarizaci bezpečnostní politiky nejvlivnějších státních aktérů. Renacionalizace a svým způsobem i remilitarizace bezpečnostní politiky jako důsledek nového bezpečnostního prostředí se nevyhnuly ani Německu a paradoxně právě díky velmi těsnému aliančnímu rámci německé bezpečnostní politiky jsou v případě této země markantnější než u jiných států. Termín militarizace ovšem neznamená, že by současné Německo usilovalo o zvrácení uspořádání v Evropě prostřednictvím použití ozbrojené moci. Násilnou revizi dnešního uspořádání v Evropě si v současném Německu téměř nikdo nepřaje. Kdyby se snad takové politické síly objevily a získaly politickou moc, je Německo (a jeho branná moc) příliš zapojeno do euroatlantických bezpečnostních struktur a zejména do Severoatlantické aliance, než aby se jim tento posun mohl rychle

a snadno zdařit. Militarizace současné německé bezpečnostní politiky není nic jiného než posun od absolutního odmítání používání německé armády jako nástroje bezpečnostní politiky (samozřejmě s výjimkou obrany teritoria) k nasazování Bundeswehru v zahraničí v širokém spektru operací, samozřejmě pouze v aliančním rámci a pod alianční kontrolou. Řečeno slovy Vladimíra Handla: „Zásadní, takřka revoluční změna ale spočívá v tom, že se Bundeswehr stal nástrojem zahraniční a bezpečnostní politiky.“¹⁴ Vyloučení mocenských nástrojů z katalogu instrumentů německé zahraniční politiky minulých desetiletí mělo své hluboké historické kořeny v traumatech německé společnosti, souvisejících s nacionálněsocialistickým režimem.

Nastíněný obrat německé zahraniční politiky ale rozhodně nebyl bezproblémový. Jak upozorňuje např. Johannes Varwick, bývalý německý ministr obrany Volke Rühle prosadil svou „salámovou taktikou“ nasazování Bundeswehru v zahraničí proti odporu sociálních demokratů, zelených i části německé veřejnosti.¹⁵ Zásadní krok na cestě návratu vojenské síly mezi instrumenty německé bezpečnostní politiky představovalo zejména rozhodnutí Spolkového ústavního soudu z 12. 7. 1994, na jehož základě je nasazení německé branné moci mimo hranice NATO a Německa přípustné v tom případě, pokud jde o vojenskou operaci v rámci Severoatlantické aliance nebo Západoevropské unie, vedenou za účelem prosazení rozhodnutí Rady bezpečnosti OSN, a za předpokladu souhlasu Spolkového sněmu. Uvedené rozhodnutí je dodnes v Německu předmětem politických i odborných diskuzí, neboť při širším výkladu umožňuje používání Bundeswehru v rámci NATO a ZEU relativně nezávisle na OSN. Velmi hektická diskuze na německé politické scéně i mezi německou veřejností se později vyvinula zejména v souvislosti s německým angažmá na válce proti Jugoslávii v roce 1999, především (i když nikoli výlučně) z důvodu sporné legitimity nasazení ozbrojené moci mezinárodním právem. V tomto případě ale o účasti Německa rozhodla již rudo-zelená vláda, jinými slovy řečeno, politické strany donedávna odmítající německé vojenské angažmá v zahraničí. Reformu Bundeswehru musíme tedy analyzovat v souvislosti s posunem německé bezpečnostní politiky, jež v militární dimenzi usiluje o příspěvek Německa v rámci mezinárodních ozbrojených akcí odpovídající jeho ekonomické síle. Výrazem naznačeného směru německé bezpečnostní politiky je skutečnost, že Německo udržovalo v 90. letech a udržuje i v současnosti na Balkáně největší evropský kontingent o celkové síle zhruba 8 000 vojáků. V souvislosti s operacemi v Afghánistánu se zvětšil počet německých vojáků v akci na 10 tisíc, což v praxi znamená, že celkem 50 000 vojáků je v operačním nasazení, v přípravě na nasazení anebo ve fázi výcviku a regenerace po nasazení.

Vývoj Bundeswehru v 90. letech 20. století

Znovusjednocení Německa v roce 1990 znamenalo ve vojenské rovině nutnost sloučit dvě podobné, avšak v mnohých parametrech tak vzdálené armády – Bundeswehr a Národní lidovou armádu NDR (*Nationale Volksarmee* – NVA). Přijatá strategie byla jednoznačná a vzhledem k výsledkům studené války a k výsledkům budování rozvinuté socialistické společnosti ve východních částech Německa snad i logicky pochopitelná. *Jádrem německé branné moci se stal Bundeswehr a NVA byla rozpuštěna. Z bývalého důstojnického sboru NVA převzal Bundeswehr pouze zhruba 3 000 důstojníků. Z tohoto počtu slouží koncem 90. let pouze nepatrný zbytek, jehož přesná kvantifikace není podle oficiálních německých údajů známa.*¹⁶ Bundeswehr, budovaný po celou dobu studené války k vedení střetu vysoké intenzity na evropském válčišti, by se pravděpodobně stal v důsledku nového mezinárodního bezpečnostního prostředí předmětem reformy, způsobující velmi podstatné změny, i bez nutnosti začleňovat armádu NDR do vlastních řad.

Politické elity Německa si v zásadě byly vědomy změněné bezpečnostní situace, neboť již v roce 1992 byly úkoly německé armády doplněny o mezinárodní nasazení a o řešení mezinárodních krizí v rámci operací krizového managementu.¹⁷ V rámci dílčích reforem byly postupně německé jednotky rozděleny na síly určené k rychlému nasazení v případě

krize, tj. síly krizové reakce (*Krisenreaktionskräfte*), a na mobilizačním doplnění závislé hlavní obranné síly (*Hauptverteidigungskräfte*). Ministr obrany Volke Rühle položil důraz na zajištění nasazení na Balkáně, na neomezování vojenské výstavby na východě a na zajištění výcviku jednotek. Přestože dílčí reformy Bundeswehru, na nichž velký podíl měl Volke Rühle a generální inspektor Bundeswehru Klaus Naumann, proběhly již v průběhu 90. let za vlády koalice CDU/CSU a FDP, ukázal se Bundeswehr – jak bylo již výše zmíněno – kvůli svému vnitřnímu vývoji na konci 90. let málo připraven na úkoly, vyplývající z nového mezinárodního bezpečnostního prostředí.¹⁸

Základní rámec, přibližující hlavní tendence ve vývoji německé armády posledního desetiletí 20. století, charakterizují následující údaje. Němečtí autoři Reiner K. Huber a Bernard Schmidt uvádějí pro Bundeswehr počátkem 90. let minulého století tyto parametry:

- 1) mírové počty 500 000 vojáků;¹⁹
- 2) z mírového počtu asi 45 % vojáků v základní službě;
- 3) obranné výdaje ve výši 3,3 % hrubého domácího produktu (HDP);
- 4) z obranných výdajů – personální výdaje 45 %, provozní výdaje 23 % a investiční výdaje 32 %.²⁰

V průběhu 90. let se výše sledované parametry německé branné moci vyvíjely a koncem 90. let dosáhly následujících hodnot:

- 1) mírové tabulkové počty 360 000 vojáků (skutečně 340 000);
- 2) z mírového počtu 41 % vojáků v základní službě;
- 3) obranné výdaje ve výši 1,5 % HDP;
- 4) personální výdaje 51,1 %, provozní výdaje 28,2 % a investiční výdaje 20,7 %.

Bundeswehr se tedy v procesu transformace redukoval ze zhruba 500 000 vojáků (700 tisíc při započítání vojáků NVA) počátkem 90. let na tabulkové počty přibližně 360 000 a na reálné počty 340 000 vojáků koncem tohoto desetiletí. V této souvislosti je vhodné upozornit na skutečnost, že Německo v zásadě nemělo alternativu k redukcí vlastní branné moci, protože smlouva 4 plus 2 připouštěla pro sjednocené Německo maximální mírový stav 370 000 vojáků. *Z hlediska skutečných bojových možností německé armády bylo alarmující zmenšování podílu investičních výdajů a nárůst personálních výdajů (přes realizovanou redukcí počtů), což společně s vybíráním mírových dividend v podobě poklesu podílu obranných výdajů na HDP země způsobilo zastarávání existující výzbroje, ztížilo nové akvizice a omezilo výcvik vojsk.* V průběhu 90. let nebyl Bundeswehr radikálně přebudován na armádu orientovanou na plnění nových úkolů a udržování dosavadní míry německého angažmá v zahraničí je bez zásadních reforem dlouhodobě nepravděpodobné. Dnešní téměř 300 000 německá armáda má obrovské potíže udržet v operačním nasazení 10 000 vojáků v rámci různých typů operací krizového managementu a německé vojenské elity otevřeně upozorňují, že jde o hranici, kterou Bundeswehr není schopen výrazně překročit. Probíhající reforma, započatá v roce 2000, proto není projevem nezodpovědné svévole německých politických elit. Tuto hypotézu je možné apriori odmítnout. Právě naopak, reforma německé armády je důkazem snahy německých politických elit o odpovědnou a efektivní bezpečnostní politiku, neboť armáda, která není schopna plnit úkoly, vyplývající ze zahraniční a bezpečnostní politiky země, je pouze nadbytečnou zátěží společnosti. Jestliže od roku 1871 až do skončení druhé světové války k hlavním evropským – a v tehdejší době i světovým – bezpečnostním problémům patřila narůstající vojenská síla Německa a z ní vyplývající hrozba německého expanzionismu, pak je nutné konstatovat, že hlavním bezpečnostním problémem v současnosti ve vztahu k Německu paradoxně a vzhledem k historické zkušenosti mnohých zemí i překvapivě není hrozba vojenské síly Německa, nýbrž jeho slabosti a neschopnosti podílet se v případě nutnosti na vojenském způsobu řešení krizí.

Německá bezpečnostní komunita si většinou také uvědomuje opožděnost současných kroků. Reiner K. Huber a Bernard Schmidt uvádějí, že nejpozději kolem summitu NATO v Madridu se otevřela otázka, zda by nebylo vhodné redukcí mírového počtu Bundeswehru vytvořit prostor pro navýšení investičních výdajů a pro vytvoření menší, ale mobilnější

a se spojenci plně interoperabilní branné moci.²¹ Jak upozorňuje např. Johannes Varwick, největší armáda západní Evropy se v průběhu 90. let dostala do situace, která Německu neumožňovala zcela naplnit jeho zahraničněpolitické závazky.²² Generální inspektor Bundeswehru Harald Kujat se při obhajobě reformy německé armády vyjádřil počátkem roku 2001 zcela nedvojsmyslně: „*Ve své staré formě nemá Bundeswehr žádnou budoucnost.*“²³ Proto je přirozené, že sociální demokraté a zelení, jakmile se ujali v roce 1998 otěží moci, začali připravovat velice ambiciózní reformu německé armády.²⁴

Zahraněpolitické impulzy pro reformu Bundeswehru

Přestože o nutnosti reformovat německou armádu se od poloviny 90. let postupně vytváří konsenzus v rámci německé politické elity, hlavní impulzy pro – ve srovnání s vývojem 90. let – dosud bezprecedentní reformu německé branné moci, zahájenou v roce 2000, přišly ze zahraničí. To však vzhledem k velkému propojení německé bezpečnostní politiky s bezpečnostní politikou Severoatlantické aliance nemůže být žádným velkým překvapením.²⁵

Tím nejzávažnějším impulzem bylo schválení konceptu *Iniciativy obranných schopností (Defese Capabilities Initiative – DCI)* na vrcholném setkání NATO v dubnu 1999 ve Washingtonu. Hlavní cíl DCI spočívá v přizpůsobení armád členských států Severoatlantické aliance charakteru nového bezpečnostního prostředí, tedy zejména ve zlepšení interoperability v multinacionálním rámci. Z takto stanoveného záměru vyplývá pro Německo – při velkém zjednodušení problému, nad něž se snad graduovaní vojenští experti povznesou – zejména zlepšení schopností v oblasti strategického transportu, zvýšení schopností prostředků strategického průzkumu, zvýšení vlastní bojové účinnosti, zlepšení schopnosti jednotek přežít na soudobém bojišti a celkové zlepšení interoperability velitelských struktur a komunikačních systémů.

Druhý zahraničněpolitický impulz pro reformu německé branné moci přišel v prosinci 1999 v souvislosti s vyhlášením Evropského základního cíle (*European Headline Goal – EHG*) na summitu Evropské unie (EU) v Helsinkách. Vytyčený EHG je nutné analyzovat v souvislosti s rozvojem Společné zahraniční a bezpečnostní politiky (*Common Foreign and Security Policy – CFSP*) a Evropské bezpečnostní a obranné politiky (*European Security and Defence Policy – ESDP*), což jsou projekty usilující kromě dalších cílů o získání schopnosti Evropské unie autonomně provádět operace krizového managementu v rámci petersbergských úkolů. Německo se zavázalo přispět do 60 000 kontingentu zhruba 18 000 vojáky.

Třetím impulzem pro započatou reformu Bundeswehru byly německé zkušenosti z angažování v zahraničí. V neposlední řadě ovlivnilo v současnosti probíhající reformu německé armády rozhodnutí německé vlády přislíbit vojenské kapacity OSN v rámci pohotovostních sil. Celkově je možné konstatovat, že přijaté závěry v oblasti zvyšování vojenských schopností Bundeswehru, vyplývající z DCI a z EHG, jsou v zásadě podloženy zkušenostmi členských států NATO z provádění různých typů operací krizového managementu.²⁶ V této souvislosti je důležité, že postavení Německa v NATO začaly nepříjemně omezovat pochybnosti německých spojenců, zejména USA, o schopnostech německé armády dostát zahraničněpolitickým závazkům a ambicím země. Pochybnosti ve druhé polovině 90. let vzbuzoval a vzbuzuje i v současnosti podíl německých obranných výdajů na HDP, jenž dlouhodobě stagnuje a v současnosti osciluje okolo 1,5 %. Relativní obranné výdaje Německa totiž v porovnání s ostatními státy NATO patří k nejmenším a v zásadě odouvají Německo v rámci Severoatlantické aliance do role „černého pasažéra“.

REFORMA BUNDESWEHRU Z HLEDISKA OBECNÝCH TRENDŮ VÝVOJE POSTAVENÍ ARMÁD V MODERNÍ DEMOKRACII A OBECNÝCH TRENDŮ VÝVOJE ARMÁD

Relativní zhoršování pozice armády ve společnosti

Jakým směrem jde v Německu vývoj armády a jejího postavení ve společnosti, jestliže jej budeme srovnávat s teoreticky predikovanými výsledky, zformulovanými v úvodu této

stati? Z hlediska celospolečenského postavení armády lze v současnosti vypozařovat relativní zhoršování pozice německé armády ve společnosti. Ani výše popsaná remilitarizace německé bezpečnostní politiky 90. let nic nemění na skutečnosti, že se celkové postavení armády ve společnosti zhoršuje. Indikátory jsou v zásadě dva: redukce obranných výdajů a přístup mas k povinné vojenské službě. Německé obranné výdaje po celé období 90. let klesaly a dosáhly úrovně zhruba 1,5 % HDP. Snaha vybírat mírové dividendy z konce studené války je pochopitelná a sama o sobě by nemohla být použita jako indikátor výše uvedeného jevu. Diametrálně odlišná situace nastává tehdy, jestliže je z hlediska cílů bezpečnostní politiky nutné obranné výdaje zvýšit, o čemž v současnosti v Německu i mimo Německo v rámci Severoatlantické aliance málokdo pochybuje, ale politický systém uvedeného kroku není schopen, protože za prioritní jsou považovány jiné zájmy. Přesně v této pozici se nachází dnešní Německo. Prioritou německých politických elit a německé společnosti je zvýšení počtu pracovních míst, tedy boj s nezaměstnaností, sociální zabezpečení a reforma sociálního systému, ekonomické vyrovnání mezi starými a novými spolkovými zeměmi, ozdravení veřejných financí, ekologie atp. Pokud budeme analyzovat volební programy relevantních německých politických stran před volbami v roce 2002, zjistíme, že v nich sice na straně jedné je reforma Bundeswehru obsažena, tedy že je tento problém vnímán jako politický problém, avšak na straně druhé prioritou mají výše uvedené oblasti. Nejdůležitější ale je, že ve sledovaném volebním období 1998–2002 došlo k mírnému a – jak zjistíme při bližší analýze – pouze zdánlivému navýšení obranných výdajů a že prioritou měly jiné oblasti. Celkově je reforma Bundeswehru realizována s následujícími finančními prostředky.

Výdaje na obranu Německa v letech 1994–2002 (mil. EURO)

Rok	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
Plánované	24 788	24 470	24 663	23 668	23 687	24 055	24 201	23 960	24 695
Skutečné	24 134	24 314	24 142	23 634	23 962	24 576	24 320	24 279	24 542

Pramen: Bundesministerium der Verteidigung, Bundeswehr 2002. Sachstand und Perspektiven. Berlin, 2002, s. 44.

Pokud přihlídneme k výše uvedenému čtyřnásobnému nárůstu počtu německých vojáků, působících v různých typech misí krizového managementu, a k dodatečným opatřením, týkajícím se boje s mezinárodním terorismem po 11. září, pak dospějeme k závěru, že Bundeswehr v období zásadních reforem nezískal od politických elit dodatečné finanční zdroje a žil z podstaty stejným způsobem jako v 90. letech za vlády CDU/CSU a FDP. Pokud odečteme dodatečné prostředky na provádění operací v zahraničí (přibližně 1 mld. EURO ročně, přestože se skutečné náklady pohybují ve výši 2,3 mld. EURO ročně) a dodatečné prostředky pro antiteroristickou kampaň (770 mil. EURO), zjistíme, že v období rudo-zelené koalice bylo pro německou armádu vyčleňováno fakticky méně prostředků než za vlády CDU/CSU a FDP. Příslušníci německé vojenské elity (Kujat, Naumann, Reinhardt) vícekrát upozorňovali, že bez dodatečných finančních zdrojů pro modernizaci nad rámec platného rozpočtu není možné dosáhnout zvýšení vojenských schopností Bundeswehru a že hrozí redukce německého angažování v zahraničí. Politické elity ale toto řešení zatím odmítaly, protože by dále oslabilo pozici Německa v rámci mezinárodních bezpečnostních struktur. Tento vývoj je zcela v intencích obecných trendů postavení armád v moderních demokratických společnostech, přestože události 11. 9. 2001 podnítily politické elity Západu k diskuzi o přehodnocování priorit. V této oblasti nejde tedy vývoj reformy německé armády proti předpokládaným výsledkům na základě teorií a hypotéz Moskose, Dandekera, Haltinera, Bredowa a dalších ani proti převažujícím trendům moderních demokratických společností, které finance ve prospěch obrany alokují s velkou rozvahou.

I armáda Německa, které velmi dbá, aby občanská práva vojáků byla dotčena pouze v nezbytně nutné minimální míře, a v níž probíhá výkon vojenské služby v lidsky důstojných podmínkách, má problémy s rekrutací vojáků. Jak upozornila zpráva zplnomocněnkyně Spolkového sněmu pro Bundeswehr Claire Marienfeldové z roku 1999, podařilo se Bundeswehru získat pouze 12 250 dobrovolně dělesloužících vojáků místo požadovaných 15 054, což je téměř o 20 % méně. Vzhledem k plánovaným početním stavům chybí Bundeswehru více než 20 000 vojáků z povolání a vojáků na čas. *Důležitým indikátorem postavení armády ve společnosti je vývoj vnímání branné povinnosti a povinné vojenské služby.* Branná povinnost a povinná vojenská služba jsou principy, na nichž se shodnou obě německé nejsilnější politické strany, sociální a křesťanští demokraté. Proti jsou ale menší parlamentní politické strany. Proti se staví zelení, FDP a PDS, která v německém politickém systému převzala roli protestní strany, zejména na východě země, a v záležitostech zahraniční a bezpečnostní politiky se obvykle pohybuje mimo hlavní proud úvah německých parlamentních politických stran. Probíhající stranickopolitická diskuze také ukazuje, že velmi aktivně pro zrušení povinné vojenské služby vystupují mládežnické organizace mateřských politických stran. Přestože celková populace v Německu spíše podporuje zachování povinné vojenské služby a všeobecné branné povinnosti, mezi německou mládeží je situace poněkud odlišná. V Německu více než 40 % zdravotně způsobilé populace, což v absolutních číslech znamená přibližně 180 000 mladých mužů ročně, volí raději civilní službu. Jinými slovy řečeno, přestože jsou v Německu uplatněny principy „vnitřního vedení“ a „voják občan státu v uniformě“, které ve svém důsledku vedou k minimálnímu omezení jejich občanských práv, a přestože průběh základní vojenské služby v SRN, byť není bezproblémový, je minimálně zasažen negativními jevy typickými pro armády tranzitivních států (šikana, důstojníky tolerované okrádání, porušování lidské důstojnosti), mladá německá populace téměř z poloviny odmítá sloužit své vlasti v uniformě a se zbraní v ruce. *Její procentuální podíl má tendenci růst. Verbální trvání politických elit na obraně teritoria jako na hlavním úkolu německé armády (při skutečné realizaci odlišné politiky) může paradoxně přispívat ke ztrátě důvěryhodnosti armády, protože německá veřejnost nejenže není objektivně ohrožena agresí zvenčí, ale zejména se necítí subjektivně ohrožena.* Ulf C. Goettges ve svém komentáři v deníku Die Welt upozorňuje na skutečnost, že Bundeswehr není již ve společnosti vnímán jako ochránce, nýbrž jako zaměstnavatel.²⁷ Výsledky sociologických výzkumů ze SRN také ukazují, že mladí občané více hodnotí důležitost civilní služby než vojenské. V 90. letech ji považuje v této zemi 70 % občanů za důležitější.²⁸ Popsaný trend výrazně omezuje možnosti rekrutace dělesloužících vojáků, což při jeho pokračování dlouhodobě ohrožuje dosažení hlavního cíle reformy Bundeswehru, totiž ztrojnásobení sil krizové reakce na 150 000 vojáků.

Vývoj v této oblasti je proto možné hodnotit jako odpovídající obecným trendům vývoje postavení armád v moderních společnostech a predikovaným výsledkům. Přes snižující se akceptaci povinné vojenské služby ale není prozatím armáda vnímána německou společností jako apriori s demokracií neslučitelná instituce.

Redukce počtů, zavedení dobrovolného způsobu rekrutace a přesun schopností k plnění policejních funkcí

Bundeswehr se v současnosti nachází v procesu redukce, v jehož rámci se má dosáhnout cílový stav 285 000 vojáků. Vzhledem k počtům před zahájením reformy v roce 2000 (340 000) nejde na první pohled o nikterak razantní krok. Pokud však vezme v úvahu skutečnost, že při znovusjednocení měla německá armáda (Bundeswehr a NVA) téměř 700 000 vojáků, vidíme, že současná plánovaná redukce Bundeswehru pouze dokončuje proces, započatý vládní koalicí křesťanských demokratů a liberálů. V rámci reformy německé armády byla od 1. 1. 2002 zkrácena délka základní vojenské služby na devět měsíců s tím, že se i nadále předpokládá její zachování. Nadále je možné nastoupit na dobrovolnou prodlouženou vojenskou službu (FWDL) v délce trvání 23 měsíců. Nová struktura a tabulková

místa pro vojáky v základní službě (53 000 pro základní službu a 27 000 pro dobrovolně prodlouženou vojenskou službu) totiž prakticky způsobují *zavádění selektivní vojenské služby*. Němečtí sociálnědemokratičtí a křesťanskodemokratičtí politici se z hlediska merrita věci marně brání tomuto hodnocení, neboť většina branecké populace by nemohla v německé armádě sloužit, i kdyby chtěla. Dosažené výsledky v rámci procesu personální restrukturalizace Bundeswehru a snižování početních stavů shrnuje následující tabulka.

Vývoj personální struktury Bundeswehru

	Stav před reformou	Situace 2/2002	Plánovaný stav
Důstojníci	38 000	37 332	38 500
Praporčíci a rotmistři	122 000	110 918	131 300
Mužstvo, tj. vojáci na čas	43 250	39 951	32 600
Celkem profesionálové	203 250	188 201	202 400
Dobrovolně délesloužící vojáci v základní službě (FWDL)	26 567	22 022	27 000
Vojáci v základní službě (GWDL)	105 183	83 132	53 000
Celkem vojáci v základní službě	131 750	105 154	80 000
Celkem aktivní vojáci	335 000	293 335	282 400

Pramen: Bundesministerium der Verteidigung, Bundeswehr 2002. Sachstand und Perspektiven. Berlin, 2002, s. 29.

Poznámka: V tabulce jsem odstranil chybné údaje, vyplývající ze špatného součtu (!) hodnot provedeného Spolkovým ministerstvem obrany.

Odklon od masové armády je tedy v případě německé branné moci zřejmý a snadno identifikovatelný.

Jinak je tomu však ve způsobu rekrutace. Německá vláda (přes nesouhlas zelených) nadále trvá na zachování konskripčního charakteru německé armády, ovšem při zvětšování relativní váhy jejího profesionálního jádra. S SPD se v této záležitosti shodne nejsilnější opoziční strana v SRN – CDU/CSU. Naopak liberálové a PDS podporují zavedení dobrovolného Bundeswehru. *V této oblasti je tedy možné pozorovat nesoulad vývoje v Německu s obecnými trendy vývoje postavení armád v moderních demokraciích a s daty predikovanými na základě teorie.* Německá vláda používá pro obhajobu všeobecné branné povinnosti a povinné vojenské služby několik argumentů. Prvním z nich je 20% podíl dobrovolně délesloužících vojáků (FWDL) na vojácích v operačním nasazení, kteří však tvoří pouze 10 % z délesloužících vojáků (vojáci z povolání, vojáci na čas, dobrovolně délesloužící vojáci). Status FWDL jako dobrovolníků jim umožňuje účastnit se na základě dobrovolného závazku operací v zahraničí. Druhým argumentem německé vlády pro zachování povinné vojenské služby jsou problémy států v současnosti přecházejících na dobrovolný princip rekrutace s náborem kvalitního personálu. Podle německé vlády došlo k situaci, že „často se hlásí pouze takoví uchazeči, kteří přicházejí do armády bez vzdělání a povolání, aby v ní získali kvalifikaci. Ve skutečnosti získává konskripční armáda s nižšími náklady lépe kvalifikovaný personál.“²⁹ Německá vláda argumentuje ve prospěch všeobecné branné povinnosti a povinné vojenské služby také použitelností vojáků v základní službě při pomocných úkolech (např. při ochraně objektů) na teritoriu země. Třetím argumentem německé vlády pro obhajobu konskripčního způsobu rekrutace Bundeswehru jsou finanční nároky dobrovolné armády. Personální náklady na jedno místo činí u GWDL 11 500 EURO,

u FDWL 15 600 EURO a pouze plat vojáků z povolání a vojáků na čas vychází v průměru na 29 300 EURO ročně.³⁰ Německá vláda vychází z předpokladu, že nižší náklady na vojáky v základní službě jsou ospravedlněny jejich pomocnými úkoly, které mohou plnit na teritoriu Německa. Čtvrtým argumentem zastánců všeobecné branné povinnosti a povinné vojenské služby je její údajný integrační charakter, zabraňující přetvoření armády ve stát ve státě a zaručující cirkulaci občanů mezi armádou a společností a rekrutaci příslušníků armády ze všech sociálních vrstev společnosti. V neposlední řadě k užívaných argumentů patří udržení mobilizační schopnosti, a tím i kapacit k efektivní obraně spojenců v případě napadení.³¹

Postoj německých vojenských elit ke způsobu rekrutace je obtížně rekonstruovatelný. Následující pasáže naznačují postoje bývalých vysoce postavených vojáků, kteří přirozeně nepřestali být vojáky svléknutím uniformy. Přestože v Německou nejsou vojáci zcela vykázní z politického prostoru a naopak je jejich účast v politice při respektování určitých pravidel připuštěna, netrpí aktivní špičky Bundeswehru příliš velkou ochotou k veřejné prezentaci svého postoje, zejména v rámci stranickopolitické diskuze. Na základě současného stavu znalosti pramenů a přístupu k nim se jeví jako adekvátní teze, že *německé vojenské elity v počátečních fázích reformy podporovaly zachování všeobecné branné povinnosti a povinné vojenské služby*. Sledovaly tím mj. i strategii udržení co nejvyššího početního stavu německé armády, o čemž svědčí původní koncepce reformy Bundeswehru, zpracovaná týmem generálního inspektora Hanse Petra Kirchbacha s názvem *Eckwertepapier für die konzeptionelle und planerische Weiterentwicklung der Streitkräfte* (Hodnotící dokument pro plánovitý a koncepční rozvoj ozbrojených sil). Např. Die Welt spekuloval již na jaře roku 2000, kdy se hlavní rysy koncepcí Weizsäckera a Kirchbacha dostaly na veřejnost, že německé vojenské elity předpokládají od ministra obrany podporu koncepce vypracované Kirchbachem.³² Hlavní pramennou základnu nám poskytují rozhovory generálů s tiskem, jejich vystoupení na velitelských shromážděních a oficiální postoje profesní organizace německých vojáků – Německého svazu Bundeswehru (*Deutscher Bundeswehrverband – DBwV*).³³

V průběhu reformy se začíná jejich postoj posouvat směrem k větší podpoře na základě dobrovolnosti rekrutovaného Bundeswehru. V první etapě reformy patřil k výrazným zastáncům povinné vojenské služby Harald Kujat, ke konci jeho působení můžeme identifikovat výrazný posun směrem k úvahám o odbourání povinné vojenské služby. Ani on se za doby svého působení na postu generálního inspektora nepropracoval na pozici veřejného odmítání všeobecné branné povinnosti a povinné vojenské služby, což by bylo problematické již z důvodu stanoviska vlády. *Posun směrem k podpoře dobrovolné vojenské služby není však u německé vojenské elity absolutní*. Klaus Naumann při obhajobě všeobecné branné povinnosti a povinné vojenské služby argumentuje možností nasadit vojáky v základní službě při plnění podpůrných úkolů na německém území a významem povinné vojenské služby pro rekrutaci budoucích vojáků z povolání a vojáků na čas.³⁴ Generál ve výslužbě a bývalý velitel v Kosovu Klaus Reinhardt si ještě v polovině roku 2002 nedokázal představit zcela dobrovolně rekrutovaný Bundeswehr, zejména z důvodu potřeby zajistit teritoriální obranu.³⁵

Nový Bundeswehr by měl být více než v minulosti připraven provádět operace krizového managementu mimo teritorium SRN v celém spektru úkolů. Svědčí o tom ztrojnásobení sil „krizové reakce“ a prioritní oblasti modernizace. Přestože obrana teritoria Německa zůstává i nadále hlavním úkolem německé armády, shodují se politické i vojenské elity v názoru, že mnohem pravděpodobnějším způsobem nasazení německé armády je nasazení mimo teritorium Německa právě v rámci celého spektra operací krizového managementu. Na zvětšení schopností německé armády v tomto typu operací je zaměřena i reforma Bundeswehru. *Větší důraz na – řečeno slovy Moskose – „policejní“ funkce armády je identifikovatelný i v procesu reformy Bundeswehru, přestože možná nedosáhl takového stupně, jaký Moskose obecně předpokládal*. Na rozdíl od předpokladů učiněných na

základě aplikace Moskosovy teorie německá společnost velmi obtížně akceptuje probíhající posun úkolů Bundeswehru. Příčiny naznačím v závěru.

Restrukturalizace instituce a přesun podpůrných aktivit do civilní sféry

Bundeswehr má reformou získat pružnější organizační strukturu, umožňující lépe reagovat na současné bezpečnostní hrozby. Tato struktura má umožnit nasazování organických jednotek bez nutnosti vytvářet jednotky *ad hoc* ke každé konkrétní operaci, čehož lze dosáhnout v případě ztrojnásobení sil krizové reakce na 150 000 vojáků. Na základě přijaté varianty bude Bundeswehr dislokován v 541 obcích, což znamená, že zůstane zachováno 90 % posádek. U 39 posádek dojde k podstatné redukci personálu a celkem 61 posádek, z toho 21 malých, bude zavrženo. Redukcí počtu posádek a redukcí velikosti velké části posádek Bundeswehr uspoří 16 % stávajícího personálu.³⁶ Bundeswehr prodělal a prodělává i v současnosti zásadní proměny organizační struktury. V dubnu 2001 dosáhlo operační způsobilosti Velitelství podpory ozbrojených sil (*Streitkräfteunterstützungskommando*). Ve stejném měsíci byl zřízen Spolkový úřad pro informační management a techniku (*Bundesbesamt für Informationsmanagement und Informationstechnik der Bundeswehr – IT-AmtBw*). V červnu 2001 bylo uvedeno do operační způsobilosti Velitelství vojsk v nasazení (*Einsatzführungskommando*) v Postupimi, určené pro velení probíhajících operací Bundeswehru. V rámci redukce a reorganizace velitelských struktur bylo posíleno postavení generálního inspektora. Kromě toho některé struktury nově vznikly. Jde zejména o Radu pro nasazení (*Einsatzrat*), jejímž účelem je podporovat vrchního velitele (v době míru ministra obrany, v době války kancléře) při plánování, přípravě a vedení operací Bundeswehru, a o Radu pro vyzbrojování (*Rüstungsrat*), harmonizující pod předsednictvím generálního inspektora vyzbrojování Bundeswehru. V rámci slučování logistické organizace jednotlivých složek vznikla Logistika ozbrojených sil (*Streitkräftebasis*), odpovědná za logistiku v rámci celé německé armády.

Ministerstvem obrany navržená a realizovaná reforma předpokládá přenesení části podpůrných úkolů na civilní soukromý sektor, privatizaci části služeb a celkovou restrukturalizaci podpůrných aktivit. I v této oblasti jde vývoj v Německu v rámci teoretických předpokladů a obecných tendencí moderních armád. Kritika realizace řady projektů není kritikou principu, nýbrž provedení. Zejména reálné výsledky Společnosti pro vývoj, nákup a provoz (*Gesellschaft für Entwicklung, Beschaffung und Betrieb – GEBB*) jsou pro německou vládní garnituru jistým zklamáním a budí rozčarování i u těch příslušníků německé bezpečnostní komunity, kteří nejsou apriorními kritiky sociálnědemokratické strategie reformy německé branné moci. Např. v rozpočtu ministerstva obrany pro rok 2002 se počítalo s částkou zhruba 600 mil. EURO získanou v rámci úspor a prodejů majetku prostřednictvím GEBB, avšak skutečné výnosy se údajně pohybují kolem 100 mil. EURO (za rok 2001 údajně 8,5 mil. EURO). *Přes jisté potíže lze tedy v Německu pozorovat restrukturalizaci podpůrných aktivit ve prospěch armády a jejich částečnou privatizaci tak, jak je předikováno na základě teorie.*

Modernizace Bundeswehru

Německá armáda vyžaduje modernizaci. Modernizační programy, realizované a připravované, byt jsou ve svém rozsahu vzhledem k potřebám málo rozsáhlé, se nezaměřují na segmenty posilování schopností nutných pro masový konvenční střet, ale spíše na zlepšování schopností souvisejících s „revolucí ve vojenských záležitostech“. Z hlediska dosažení cílů reformy německé armády v oblasti zvýšení vojenských schopností je nutné zdůraznit získání souhlasu politických orgánů (zejména Vojenského výboru Spolkového sněmu) s plánem nákupů nových zbraňových systémů v prosinci 2001 a v březnu 2002. Šlo zejména o radarové systémy SAR Lupe, o korvety K 130, o průzkumná vozidla FENNEK, o transportní letouny Airbus A 400M, o tankovací letouny A 310, o datový systém MIDS a o některé další zbraně. V této souvislosti je nutné zdůraznit, že některé projekty moder-

BUNDESWEHR

nizace německé armády již několik let probíhají. Jde zejména o vývoj, nákup, popřípadě modernizaci vrtulníků NH-90 a Tiger, bojových supersoniků Eurofighter a Tornádo a protiletadlových systémů Patriot. Celkem byly v letech 1998–2001 za vlády rudo-zelené koalice uzavřeny kontrakty na modernizaci Bundeswehru v úhrnné výši téměř 12 mld. EURO (bez A 400M).³⁷ Všechny tyto modernizační programy probíhají v intencích revoluce ve vojenských záležitostech. Rozdělení investičních výdajů podle německých priorit v rámci DCI shrnuje následující tabulka.

Rozdělení investičních výdajů podle priorit DCI

Oblast	Částka v mil. EURO
Velení	127
Průzkum	764
Transport	2 439
Účinnost v nasazení	3 500
Vytrvalost v nasazení	147
Schopnost přežití na bojišti	3 398
Jiné	1 568
Celkem	11 943

Pramen: Bundesministerium der Verteidigung, Bundeswehr 2002. Sachstand und Perspektiven, Berlin, 2002, s. 37.

Vzhledem k omezeným finančním zdrojům je ohrožena plánovaná modernizace německé armády, která je sice směřována do oblastí požadovaných v rámci DCI, avšak v míře odstraňující pouze nejmarkantnější slabiny. Již při takto koncipované modernizaci prováděné na základě přijaté *Koncepce vyzbrojování* se odhaduje deficit v obranných výdajích kolem 2,2 mld. EURO ročně.³⁸ Dosavadní modernizace v nejlepší případě umožní pouze naplnění přijatých cílů a zpomalení trendu vojenského zaostávání za Spojenými státy, avšak nikoli jejich dohánění. I zpomalení tempa německého zaostávání ve vojenské oblasti za USA je pouze podmíněné, protože ve Spojených státech můžeme po událostech 11. září pozorovat velkou ochotu politických elit navýšit obranné výdaje. Pokud bude realizován program administrativy George Bushe ve vojenské oblasti, tempo německého zaostávání za USA ve vojenství se zrychlí i při dodatečném uvolnění finančních zdrojů (ostatně nejistém a spíše nepravděpodobném). Ministr financí Eichel se v letech 1998–2002 pokoušel o konsolidaci německých veřejných výdajů a nepřipustil razantnější navýšení obranných výdajů, ale naopak při sestavování státního rozpočtu *požadoval redukcí výdajů na obranu*.³⁹ Die Welt spekuloval o jeho požadavku na jaře roku 2001 uspořit na Bundeswehru během pěti let 20 mld. DM (cca 10 mld. EURO).⁴⁰ Teroristické útoky 11. září sice Eichlovu snahu o úspory v rámci obranných výdajů omezily, a dokonce přinesly naději na mírné navýšení výdajů na obranu, ale hospodářská situace Německa je silnějším argumentem.

ZHODNOCENÍ

Z globálního úhlu pohledu mohu na základě provedené analýzy konstatovat, že směr reformy německého Bundeswehru v celku odpovídá hlavním tendencím ve vývoji postavení armád v moderních demokratických státech a tendencím při výstavbě jejich armád. *Na základě teorie predikované výsledky se ale s empirickými zcela neshodují.* Proto přiblížím oblasti shody a rozporů a pokusím se o zhodnocení rozporů na základě současné teorie. Větší pozornost budu věnovat těm datům, která jsou v rozporu s predikovanými výsledky.

Postavení armády v německé společnosti je prozatím charakteristické podmíněnou akceptací, což se předpokládalo. Bundeswehr musí stále více usilovat o celospolečenské uznání a jeho pozice se pozvolna, avšak zdatelně zhoršuje, pokud jako indikátory použijeme schopnost rekrutace a schopnost získávat finanční zdroje. V zásadě se potvrzuje Haltingerova a Bredowova teze, že obyvatelstvo v moderních demokraciích současné armády sice akceptuje, avšak není ochotné se na nich osobně podílet. Bundeswehr není vnímán jako s demokracií principiálně neslučitelná instituce, avšak stále více mladých lidí v něm odmítá sloužit. Jinými slovy řečeno, pozorování politické diskuze v Německu naznačuje, že se trendy v Německu v oblasti vývoje vztahu obyvatel k všeobecné branné povinnosti odehrávají v intencích obecného poklesu ochoty (mladých) obyvatel ve vyspělých industriálních a postindustriálních společnostech vykonávat brannou povinnost, tedy osobně sloužit v armádě. Je signifikantní, že zejména mládežnické organizace těch politických stran, které podporují zachování konskripční armády, vyvinuly tlak na vedení stran (SPD a CDU/CSU) s cílem změnit jejich stanovisko. Podobně je tomu v oblasti alokace finančních zdrojů. Německou společností jsou jako prioritní hodnoceny jiné zájmy (zejména v sociální oblasti) než ty spojené s armádou a Bundeswehr má stále větší problémy získávat finanční prostředky. Reforma sice probíhá s mírným optickým navýšením obranných výdajů, avšak pokud odečteme dodatečné prostředky na antiteroristickou kampaň a na účast na širokém spektru operací krizového managementu, Bundeswehr dostává méně prostředků než v období vládní koalice křesťanských demokratů a liberálů. Události 11. 9. 2001 mohou na základě průběhu německé diskuze o bezpečnostních záležitostech a výše uvedených priorit společnosti podle mého názoru přinést maximálně mírné navýšení obranných výdajů, avšak nikoli jejich radikální růst k úrovni 3 % HDP.

Současná reforma Bundeswehru předpokládá další redukcí počtů. V této souvislosti je nutné podotknout, že proces redukce početního stavu kontinuálně probíhá po celá 90. léta 20. století. Reforma Bundeswehru na tento minulý vývoj plynule navázala, čímž pokračuje odklon od masové armády predikovaný na základě teorie (Dandeker, Moskos a další). *Moskos předpokládá, že armády v bezválečné společnosti budou více orientovány na provádění policejních akcí a na plnění jiných úkolů, než je boj. Vývoj v Německu potvrzuje jeho hypotézu pouze částečně. Rozšíření úkolů německé armády o provádění různých typů operací krizového managementu je nepřehlédnutelné a jak politické, tak i vojenské elity současného Německa předpokládají, že Bundeswehr bude nasazován zejména v jejich rámci. Přesto podle vládní koncepce má být Bundeswehr primárně budován, cvičen a vyzbrojen pro vedení bojové činnosti, protože se předpokládá, že voják vycvičený k boji je i vycvičený k provádění širokého spektra operací krizového managementu. Tento jev ale není sám o sobě hlavním problémem. Důležitější je Moskosův předpoklad, že policejní role armády bude v bezválečné společnosti brána jako samozřejmost a přirozené poslání armády. V dnešním Německu tomu tak ale není. V rámci jazyka politické korektnosti je jak politickými, tak i vojenskými elitami před německou veřejností bagatelizován výše uvedený posun úkolů Bundeswehru. Na příkladu diskuze mezi německými politickými a vojenskými elitami o posunu Bundeswehru směrem k – řečeno slovy německého tisku – „interventní armádě“ se projevuje jak přetrvávání traumat souvisejících se druhou světovou válkou, tak jejich postupné překonávání. Německé politické i vojenské elity totiž oficiálně odmítají věcně správnou hodnotící tezi o posunu Bundeswehru k armádě plnící převážně policejní funkce mimo teritorium SRN, z níž však věcně neimplikuje, že německá armáda bude v budoucnosti výhradně „interventní armádou“. Téměř padesát let zdrženlivosti v angažování v zahraničí vytvořilo určité psychologické bariéry u německých obyvatel, které zabraňují německým politickým a vojenským elitám otevřeně nazývat věci pravým jménem.*

Na rozdíl od většiny evropských států má být však v současném Německu zachován princip všeobecné branné povinnosti a povinné vojenské služby, což je postoj dvou nejsilnějších německých politických stran, sociálních a křesťanských demokratů. Jinými slo-

vy řečeno, *vývoj v současném Německu v oblasti rekrutace Bundeswehru je odlišný jak od predikce učiněné na základě teorie, tak i od empirických poznatků dosud získaných v rámci reformy evropských armád.* Reformy evropských armád totiž obsahují postupný přechod na dobrovolný způsob rekrutace, pravda v nestejném časovém horizontu. V případě některých velkých evropských armád byla již povinná vojenská služba zrušena (Francie), v jiných se o jejím zrušení uvažuje v krátkodobém horizontu (Itálie, Španělsko) a v některých v horizontu střednědobém a dlouhodobém (Rusko). O příčinách odlišného vývoje v Německu v oblasti rekrutace německé branné moci můžeme konstruovat řadu hypotéz, jako je např. víra větší části německých politických a velké části vojenských elit v demokratizační účinek všeobecné branné povinnosti a povinné vojenské služby. Problematické ale je, že výše uvedenou hypotézu je možné pouze velmi obtížně podrobit testování. Analýzou přístupných pramenů lze zjistit, že víra v demokratizační účinek všeobecné branné povinnosti a povinné vojenské služby je u německých politických elit hojně zastoupena, a to i u těch, které podporují budování německé armády na dobrovolném principu (zelení, FPD, dokonce i část PDS). Dostupnými metodami vědecké práce bohužel nelze zjistit, zda je to skutečně příčinou lpění na konskripčně budovaném Bundeswehru. Další vývoj v oblasti rekrutace německé armády může být však odlišný od současného, protože máme indicie, že i SPD začíná pozvolna přehodnocovat svůj přístup k všeobecné branné povinnosti a k povinné vojenské službě. *Přesto je ale pozice všeobecné branné povinnosti a povinné vojenské služby v Německu patrně nejsilnější v celé Evropě.* Německé politické a vojenské elity na základě negativních zkušeností Výmarské republiky věří, že branná povinnost a povinná vojenská služba mají demokratizační účinek – zejména prostřednictvím uplatnění principů „voják občan státu v uniformě“ a „vnitřního vedení“ – a že je smysluplná i v novém mezinárodním bezpečnostním prostředí. Také německé vojenské elity se zčásti vyslovují pro zachování, byť v modifikované podobě, všeobecné branné povinnosti a s ní spojené povinné vojenské služby. Přesto i v těchto kruzích pozvolna sílí v Německu úvahy o odbourání povinnosti sloužit v armádě a podle mého názoru je jen otázkou času, kdy německé vojenské elity ve své většině začnou z různých důvodů požadovat zavedení dobrovolného způsobu rekrutace německé armády. K těmto pravděpodobným důvodům bude patřit: nedostatek finančních zdrojů a nemožnost jejich vázání ve výcviku vojáků nepoužitelných v zahraničí, zavádění stále složitější techniky vyžadující delší výcvik a sílí společenský tlak kritizující nespravedlivost budoucího systému neumožňujícího (kvůli nedostatku tabulkových míst pro vojáky v základní službě) povolávání všech v úvahu přicházejících branců.

Oblast restrukturalizace podpůrných aktivit a logistického zajištění Bundeswehru se vyvíjí v rámci teoretických predikcí. Bundeswehr se pokouší část činností privatizovat a část činností jdoucích napříč jednotlivými složkami centralizovat, a tím ušetřit finanční i lidské zdroje. Rovněž snaha zavést pružnější organizační strukturu, umožňující nasazování organických jednotek v zahraničí, je v souladu s vývojem predikovaným na základě teorie. Analýza průběhu organizačních změn je využitelná v rámci studií zkoumajících byrokracii a v rámci testování teorií o fungování byrokratických institucí. Zařazení získaných empirických dat do teoretického rámce v rámci výzkumu byrokracie je však spíše úkolem sociologie než politikologie a již vůbec ne výzkumu mezinárodních vztahů.

Modernizační programy se odehrávají v intencích revoluce ve vojenských záležitostech a vývoj v této oblasti nikterak nevybočuje z obecných trendů moderních armád. Německo se snaží získat zejména kapacity ke strategickému transportu a průzkumu, což jsou kapacity, které nepotřebovalo v období studené války a válečných plánů předpokládajících intenzivní boj na středoevropském válčišti, tedy na území Německa anebo jeho sousedů. Mnoho vojenských schopností je naopak přebytečných a budou postupně omezovány. Přes redukci 90. let Bundeswehr disponuje stále ještě nadbytečným množstvím těžké výzbroje, která odčerpává finanční prostředky. Modernizace německé armády probíhá pouze s částečnou koordinací s evropskými partnery (např. strategický transport a průzkum, vý-

voj supersoniků) a Německo se při ní snaží hájit zájmy německého vojenskoprůmyslového komplexu, čímž sleduje cíle v oblasti politiky zaměstnanosti.

Rekonstruovaná data byla velmi podobná teoreticky predikovaným datům. *Celkově je možné konstatovat, že analýza reformy Bundeswehru odhalila průběh v intencích obecných trendů vývoje postavení armády v demokracii a obecných vývojových trendů moderních armád.* Teoretický rámec daný pracemi Moskose, Dandekera, Haltinera a Bredowa uspokojivě vysvětluje vývoj v Německu a není třeba jej radikálně přepracovat. *Reforma Bundeswehru se zároveň vyznačuje některými odlišnostmi.* Jde zejména o trvání na konskripčním Bundeswehru a o neochotu jednoznačně konstatovat, že faktický vývoj Bundeswehru směřuje k armádě plnící jiné úkoly (slovy Moskose policejní) než úkoly obrany teritoria. Německá publicistika hovoří v této souvislosti o „intervenní armádě“. *Odchytky pozorovaných výsledků od výsledků predikovaných na základě teorie nejsou podle mého názoru takového charakteru, aby bylo nutné zcela revidovat teorii.* Pozorované odchytky lze vysvětlit poválečným historickým vývojem Německa, které zavinilo druhou světovou válku. Politika velmi zdrženlivého užívání síly navenek se stala v období existence SRN na pozadí této viny významnou součástí německé bezpečnostní politiky a německé bezpečnostní kultury. Pro politické i vojenské elity, stejně jako pro veřejnost současného Německa je proto velmi obtížné připustit, že se nový Bundeswehr stává navenek orientovanou armádou. Podobně v současném Německu na pozadí role Reichswehru při dobývání a upevňování moci nacisty přechází víra, že všeobecná branná povinnost a povinná vojenská služba jsou „legitimní sestry“ demokracie, nezbytné pro zdárné fungování demokratického režimu. Eroze této představy je v Německu velmi pomalá, i když stále patrnější. Jinými slovy řečeno, příčinu jistých odchylek reálných jevů od jevů na základě teorie predikovaných v rámci reformy německé branné moci lze podle mého názoru hledat v německé historii. Obecně je možné předpokládat, že neidentické historické dědictví států může ovlivňovat postavení armády ve společnosti, a tak způsobovat dílčí odchytky empirických dat od teoretických předpokladů, která ale nefalzifikují teorii jako takovou. *Historická zátěž Německa, byt není v současnosti v žádném případě zanedbatelná, bude podle mého názoru se zmenšujícím se vlivem ovlivňovat reformu německé branné moci a výše uvedené odchytky od teorií predikovaných výsledků v dalším průběhu reformy postupně zmizí.*

¹ Viz Handl, Vladimír: Reforma bundeswehru: obtížné zadání pro německou politiku. Mezinárodní politika, ročník XXV, číslo 2 (2001). Viz též Longhurstová, Kerry: Na prahu dospělosti? Reforma německých ozbrojených sil. Mezinárodní vztahy, ročník 36, číslo 2 (2001). Viz rovněž Kríž, Zdeněk: Co s armádou v novém bezpečnostním prostředí? Politické souvislosti a důsledky reformy Bundeswehru. Vojenské rozhledy, 3/2002.

² Šedivý, Jiří: USA a Evropa po 11. září. Mezinárodní vztahy, ročník 37, číslo 4 (2002), s. 18.

³ Srov. Haltiner, Karl W.: Milizarmee. Bürgerleitbild oder angeschlagenes Ideal? Frauenfeld, 1985.

⁴ Výsledky sociologických výzkumů ze SRN ukazují, že současní mladí občané – stejně jako 70 % všech občanů – považují za důležitější civilní službu než vojenskou. Viz Volke, Eva: Jugentliche Trendsetter und ihre Einstellungen zum Wehr- und Zivildienst. Strausberg 1996, s. 26.

⁵ Srov. Bredow, Wilfried: Die Zukunft der Bundeswehr. Gesellschaft und Streitkräfte im Wandel. Opladen, 1995, s. 36.

⁶ Moskos, Charles: Ozbrojené síly ve společnosti bez válek. Vojenský profesionál a problémy profesionalizace armád. Praha, 1991, s. 6.

⁷ Viz tamtéž, s. 9.

⁸ Viz tamtéž, s. 12.

⁹ Varwick, Johannes: Die Bundeswehr reformieren. Internationale Politik, 7/2000, s. 64.

¹⁰ Viz Dandeker, Christopher: Armáda v nové době. In: Sarvaš, Štefan a kol.: Bezpečnost a armáda v moderní společnosti. Praha, 1997, s. 61.

¹¹ Reforma rekrutace v dalších státech (v Itálii, ve Španělsku, v Portugalsku) se připravuje, avšak k její typologii nemám v současnosti k dispozici dostatek pramenů.

¹² Viz Dandeker, Christopher: cit. dílo, s. 62.

¹³ V této části stati jsem použil některé pasáže ze své předchozí práce. Viz Kríž, Zdeněk: cit. stať, s. 120–126.

¹⁴ Handl, Vladimír: cit. stať, s. 20.

¹⁵ Viz Varwick, Johannes: Die Reform der Bundeswehr. Konturen und Defizite einer nicht geführten Debatte. Gegenwartskunde, 3/2000, s. 321.

BUNDESWEHR

- ¹⁶ Neoficiální odhady některých německých vysoce postavených důstojníků operují maximálně s několika sty bývalých důstojníků NVA, kteří dnes slouží v Bundeswehru.
- ¹⁷ Srov. Thranert, Oliver: Die Reform der Bundeswehr: Die Debatte bei den Regierungsparteien SPD und Bündnis 90/Grünen. Die Zukunft der Bundeswehr: Die Diskussion in der CDU/CSU. Aus Politik und Zeitgeschichte, B43/2000, s. 24.
- ¹⁸ Viz Huber, Reiner K. – Schmidt, Bernard: Auf der Suche nach einem neuen Gleichgewicht. Europäische Sicherheit, 2/2000, s. 29.
- ¹⁹ V okamžiku sjednocení Německa dosahoval celkový početní stav Bundeswehru a NVA téměř 700 000 vojáků.
- ²⁰ Viz Huber, Reiner K. – Schmidt, Bernard: cit. stať, s. 28.
- ²¹ Viz tamtéž, s. 29.
- ²² Viz Varwick, Johannes: Die Bundeswehr reformieren, cit. stať, s. 61.
- ²³ Kujat, Harald: Die Bundeswehr auf ihrem Weg der Erneuerung von Grund auf. Europäische Sicherheit, 1/2001, s. 30.
- ²⁴ Blíže viz Reichardt, Jürgen: Die neue Bundeswehr braucht Vertrauen. Jeder Reform trägt den Keim ihrer Revision in sich. Europäische Sicherheit, 2/2001, s. 18.
- ²⁵ Srov. Lange, Manfred: Die Bundeswehr auf dem Weg ins 21. Jahrhundert. Europäische Sicherheit, 10/2000, s. 20.
- ²⁶ Srov. Varwick, Johannes: Die Reform der Bundeswehr, cit. stať, s. 325–326. Viz též Bartels, Henning: Eine neue Bundeswehr. Europäische Sicherheit, 9/2000, s. 9.
- ²⁷ Viz Goettges, Ulf C.: Rente statt Heldentum. Die Welt, 11. 3. 2001.
- ²⁸ Viz Volke, Eva: cit. dílo, s. 26.
- ²⁹ Bundesministerium der Verteidigung. Bundeswehr 2002. Sachstand und Perspektiven. Berlin, 2002, s. 55.
- ³⁰ Viz Bundesministerium der Verteidigung. Wehrpflicht im 21. Jahrhundert. Mehr Sicherheit für alle. Berlin, 2002, s. 19.
- ³¹ Blíže k argumentům na podporu všeobecné branné povinnosti a povinné vojenské služby viz 4. kapitola této stati.
- ³² Viz Inacker, Michael J.: Scharing kämpft ums politische Überleben. Die Welt, 27. 3. 2000.
- ³³ Viz Leersch, Hans-Jürgen: Debatte um Wehrpflicht neu eröffnet. Die Welt, 15. 11. 2000.
- ³⁴ Viz Naumann, Klaus: Wehrpflicht und 11. September. Die Welt, 18. 12. 2001.
- ³⁵ Viz Die Bundeswehr braucht einen Modernisierungsschub. Die Welt, 17. 6. 2002.
- ³⁶ Viz Bundesministerium der Verteidigung. Bundeswehr 2002, cit. dílo, s. 52.
- ³⁷ V této souvislosti je nutné zdůraznit, že pouze část z výše uvedených akvizic souvisí s reformou Bundeswehru. Některé programy jako např. Eurofighter započaly už v období minulých vlád.
- ³⁸ Viz Agüera, Martín: Der Marder und andere Saurier. Die Welt, 10. 1. 2002.
- ³⁹ Viz Eichel weist Scharping in die Schranken. Die Welt, 21. 5. 2001.
- ⁴⁰ Viz Nöh, Hans-Joachim – Reuth, Ralf Georg: Einsame Kameraden. Die Welt, 27. 5. 2001.

Literatura

- Bahr, Egon: Deutsche Interessen. Streitschrift zu Macht, Sicherheit und Außenpolitik. München, 2000.
- Bald, Dieter: Sechs Legenden über der Wehrpflicht. Blätter für deutsche und internationale Politik, 6/1997.
- Bartels, Henning: Eine neue Bundeswehr. Europäische Sicherheit, 9/2000.
- Bredow, Wilfried: Die Zukunft der Bundeswehr. Gesellschaft und Streitkräfte im Wandel. Opladen, 1995.
- Dandeker, Christopher: Armáda v nové době. In: Sarvaš, Štefan a kol.: Bezpečnost a armáda v moderní společnosti. Praha, 1997.
- Fleckenstein, Bernard: Bedingt einsatzfähig: Der lange Weg zur Neugestaltung der Bundeswehr. Aus Politik und Zeitgeschichte, B43/2000.
- Haltiner, Karl W.: Milizarmee. Bürgerleitbild oder angeschlagenes Ideal? Frauenfeld, 1985.
- Handl, Vladimír: Reforma bundeswehru: obtížné zadání pro německou politiku. Mezinárodní politika, ročník XXV, číslo 2 (2001).
- Hellmann, Gunther: Nationale Normalität als Zukunft? Zur Außenpolitik der Berliner Republik. Blätter für deutsche und internationale Politik, 7/1999.
- Huber, Reiner K. – Schmidt, Bernard: Auf der Suche nach einem neuen Gleichgewicht. Europäische Sicherheit, 2/2000.
- Joffe, Jean: Ein Wunderwerk der Kontinuität. Parameter rot-grüner Außenpolitik. Blätter für deutsche und internationale Politik, 11/1999.
- Kamp, Karel Heinz: Die Zukunft der Bundeswehr: Die Diskussion in der CDU/CSU. Aus Politik und Zeitgeschichte, B43/2000.
- Kirchbach, Hans Peter: Die Bundeswehr an der Schwelle zum 21. Jahrhundert. Europäische Sicherheit, 1/2000.
- Kříž, Zdeněk: Armáda v demokracii. Civilní řízení a demokratická kontrola armády. Brno, 2001.
- Kříž, Zdeněk: Bezpečnostní politika Německa. Závěrečná zpráva z grantového projektu Ústavu strategických studií Vojenské akademie v Brně. Brno, 2001.
- Kříž, Zdeněk: Co s armádou v novém bezpečnostním prostředí? Politické souvislosti a důsledky reformy Bundeswehru. Vojenské rozhledy, 3/2002.

- Lambsdorff, Hagen Graf: Jedno Německo a jeho zahraniční politika. *Mezinárodní politika*, ročník XXV, číslo 2 (2001).
- Lange, Manfred: Die Bundeswehr auf dem Weg ins 21. Jahrhundert. *Europäische Sicherheit*, 10/2000.
- Longhurstová, Kerry: Na prahu dospělosti? Reforma německých ozbrojených sil. *Mezinárodní vztahy*, ročník 36, číslo 2 (2001).
- Meyer, Bertold: Wehrpflicht und Bundeswehr-Reform. *Aus Politik und Zeitgeschichte*, B43/2000.
- Moskos, Charles: *Ozbrojené síly ve společnosti bez válek. Vojenský profesionál a problémy profesionalizace armád*. Praha, 1991.
- Robertson, George: Wir brauchen Streitkräften des 21. Jahrhunderts. *Europäische Sicherheit*, 3/2000.
- Rühle, Volke: Deutsche Sicherheitspolitik. Die Rolle der Bundeswehr. *Internationale Politik*, 4/1995.
- Rühl, Lothar: Deutsche Interessen auf dem Prüfstand. Neue Aufgaben für die europäische Sicherheitsarchitektur. *Internationale Politik*, 7/1998.
- Rühl, Lothar: Die Bundeswehr-Reform aus bündnispolitischer Sicht. *Aus Politik und Zeitgeschichte*, B43/2000.
- Scharping, Rudolf: Die Europäische Sicherheit und Verteidigungsidentität und die transatlantischen Beziehungen. *Europäische Sicherheit*, 3/2000.
- Sedivý, Jiří: USA a Evropa po 11. září. *Mezinárodní vztahy*, ročník 37, číslo 4 (2002).
- Thränert, Oliver: Die Reform der Bundeswehr: Die Debatte bei den Regierungsparteien SPD und Bündnis 90/Grünen. *Die Zukunft der Bundeswehr: Die Diskussion in der CDU/CSU*. *Aus Politik und Zeitgeschichte*, B43/2000.
- Varwick, Johannes: Die Bundeswehr reformieren. *Internationale Politik*, 7/2000.
- Varwick, Johannes: Die Reform der Bundeswehr. Konturen und Defizite einer nicht geführten Debatte. *Gegenwartskunde*, 3/2000.
- Volke, Eva: *Jugentliche Trendsetter und ihre Einstellungen zum Wehr- und Zivildienst*. Strausberg, 1996.
- Wagner, Peter M.: Außenpolitik in der Koalitionsdemokratie. *Internationale Politik*, 4/1998.
- Weise, Hans-Heinrich: Erfahrungen aus dem Einsatz der Bundeswehr auf dem Balkan. *Europäische Sicherheit*, 11/2000.